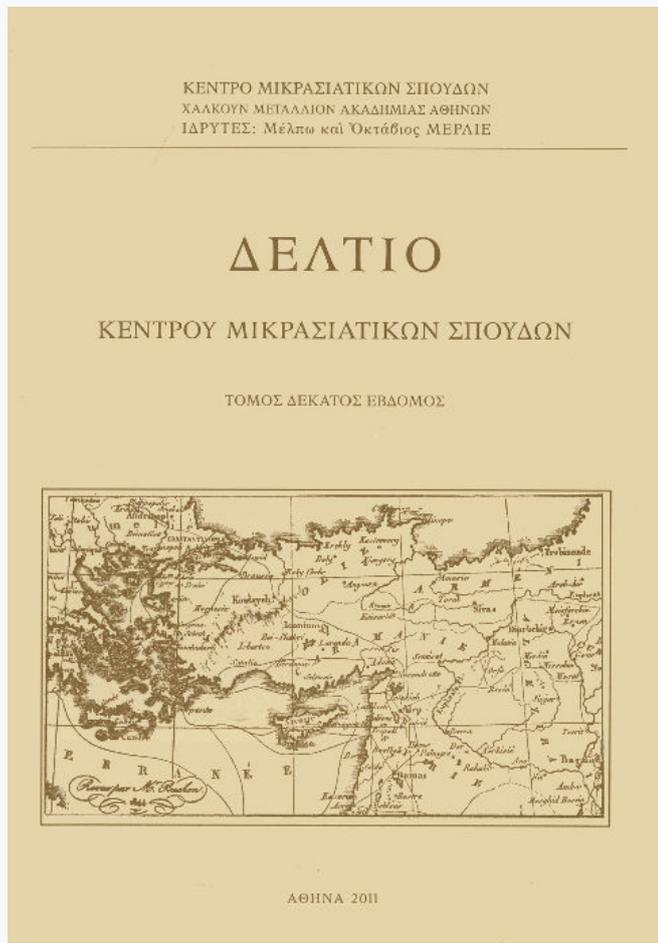

Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies

Vol 17 (2011)

The experience of 1922 and refugeeism in the Greek and Turkish narratives

Damla Demirozu

doi: [10.12681/deltiokms.13](https://doi.org/10.12681/deltiokms.13)

Copyright © 2015, Damla Demirozu

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Demirozu, D. (2011). The experience of 1922 and refugeeism in the Greek and Turkish narratives. *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, 17, 123–149. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.13>

Damla Demirözü

ΤΟ 1922 ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΥΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ

*Οί Έλληνες λένε πώς οί Τούρκοι Έκαψαν τήν Σμύρνη,
Οί Τούρκοι λένε πώς οί Έλληνες τήν κάψαν.
Ποιός μπορεί νά ξέρει τήν ἀλήθεια.
Δέν Έχω κέφι γιά συζήτηση.*

Γ. Σεφέρης, *Μέρες Ε΄*, Ιούλιος 1950

Οί σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας, άλλοτε φιλικές και άλλοτε έχθρικές, αποτέλεσαν ένα από τα πλέον επίμαχα ζητήματα της πολιτικής και των δύο χωρών. Οί δεσμοί, όμως, που αναπτύχθηκαν μεταξύ των πολιτών τους ακολούθησαν διαφορετική πορεία, ή όποια αποτυπώνεται και στα λογοτεχνικά έργα. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις, όπου οί όποιοσδήποτε διαφορές, γλωσσικές, θρησκευτικές ή έθνικές, δέν εμπόδισαν τήν προσέγγιση των δύο λαών, κυρίως σε επίπεδο διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ άπλών ανθρώπων.

Αυτό του είδους οί σχέσεις δέν έχουν έρευνηθεί επαρκώς. Δέν ξέρουμε, για παράδειγμα, τί ακριβώς σκέφτεται ό μέσος πολίτης της μιās χώρας για τον «άλλο», ή για κάποιον ιστορικό γεγονός, και αν αυτές οί σκέψεις διαφοροποιούνται με τήν πάροδο του χρόνου καθώς και σε σχέση με τήν επίσημη αφήγηση. Έάν θέλουμε πράγματι νά προσεγγίσουμε τή σκέψη του άπλου πολίτη, θα πρέπει νά τήν αναζητήσουμε σε άλλα πεδία, πέρα από επίσημα έγγραφα και λόγους πολιτικών, ή θέσεις «επίσημων» ιστορικών ή δημόσιων παραγόντων.

Ένα από αυτά τα πεδία, ιδιαίτερα σημαντικό για τις ανθρωπιστικές σπουδές, είναι και ή λογοτεχνία. Μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα μπορούμε νά ανιχνεύσουμε τή σχέση του «εγώ» με τον «άλλο»,¹ με τό περι-

1. «Τό περιεχόμενο της εικόνας του “άλλου” δέν είναι ουδέτερο. Δέν αντικαθίσταται μόνο ή σειρά για έναν μεγαλύτερο πλοΰτο, για μιā μεγάλη άνατροπή της πραγ-

βάλλον του αλλά και με την αφήγηση² που τον περιβάλλει, κι αυτό για τους εξής λόγους: τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο γράφεται ἀπὸ ἓνα μέλος τῆς ομάδας, ἀπευθύνεται στὸ μεγαλύτερο κομμάτι τῆς κοινωνίας καὶ ἀντικατοπτρίζει τὸ σύνολο τῶν ἀξιῶν της. Ἐπίσης εἶναι γραμμένο στὴ γλῶσσα τῆς ομάδας, ἢ ὅποια εἶναι φορέας τοῦ συνόλου τῶν ἀξιῶν τῆς κοινωνίας, ἄρα τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο ἔχει σημειολογικὴ ἀξία. Ἀκόμη ἔχει μεγαλύτερο ὀρίζοντα ζωῆς σὲ σύγκριση μὲ τὰ προϊόντα ποὺ ἐμφανίζονται στὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ὅπως εἶναι οἱ ποικίλες ἐκπομπές, οἱ εἰδήσεις καὶ οἱ διαφημίσεις, τὰ ὅποια ἀντανακλοῦν μὲν τὴν ψυχρὴ ἀπόψη τῆς κοινωνίας ἀλλὰ ἢ ἐπαφή τους μὲ τὸ κοινὸ σημαίνει καὶ τὴν κατανάλωσή τους.³ Ἡ λογοτεχνία, ἐπομένως, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους δεσμοὺς μιᾶς κοινωνίας, ὅπου καταγράφεται, συζητεῖται καὶ κατοχυρώνεται τὸ σύνολο τῶν ἀξιῶν της, δηλαδή ἡ ταυτότητά της. Ἡ μετάφραση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων δὲν εἶναι ἀπλή διαδικασία, ἀλλὰ ἄνοιγμα μιᾶς κοινωνίας σὲ μιὰ ἄλλη. Αὐτὸ τὸ ἄνοιγμα ἀποκτᾷ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὅταν πραγματοποιεῖται ἀνάμεσα σὲ δύο κοινωνίες ὅπου ὁ «ἓνας» εἶναι ὁ «ἄλλος» τῆς ἄλλης «φαντασιακῆς κοινότητος»,⁴ ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία. Μὲ ἄλλα

ματικότητας. Δὲν εἶναι μόνο μιὰ ἀπλοποίηση. Εἶναι ὅλα αὐτὰ καὶ κάτι παραπάνω. Εἶναι ἡ ἐξασφάλιση τοῦ αὐτοσεβασμοῦ μας. Εἶναι προβολὴ τῶν δικῶν μας ἀξιῶν, τῆς δικῆς μας θέσης καὶ τῶν δικῶν μας δικαίων πάνω στὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ οἱ εἰκόνες εἶναι φορτισμένες μὲ αἰσθήματα ποὺ εἶναι συνυφασμένα μὲ αὐτές. Αὐτὲς οἱ εἰκόνες εἶναι τὸ κάστρο τῶν παραδόσεών μας, καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὲς τίς ἄμυνες αἰσθανόμαστε ἀσφαλεῖς γιὰ τὴ θέση ποὺ κατέχουμε». Walter Lipmann, *Public Opinion*, New Jersey 1922, σ. 96.

2. Σύμφωνα μὲ τὶς M. Somers καὶ G. Gibson, ἡ ταυτότητα τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν διαμορφώνεται μέσα ἀπὸ μιὰ «ἱστορικὴ διήγηση». Οἱ σκέψεις καὶ οἱ κοινωνικὲς ἀντιλήψεις δημιουργοῦνται ἀνάλογα μὲ αὐτὴν τὴ «διήγηση», ἢ ὅποια παίζει καθοριστικὸ ρόλο στὶς συμπεριφορὲς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἱστορία, ἡ λογοτεχνία καὶ οἱ καλλιτεχνικὲς δραστηριότητες εἶναι οἱ δεσμοὶ μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ κοινωνίες συζητοῦν, συμφωνοῦν καὶ κατοχυρώνουν τὴ δική τους διήγηση. M. Somers / G. Gibson, «Reclaiming the epistemological 'other.' Narrative and social theory and the politics of identity», στὸ Craig Calhoun (ἐπιμ.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Cambridge MA, Blackwell Publishers, 1994, σ. 37-99.

3. Βλ. Ἄννα Τζούμα, *Ἡ διπλὴ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου*, Ἀθήνα 1991.

4. Ὁ ὅρος «φαντασιακὴ κοινότητα» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Νέα Ὑόρκη / Λονδίνο, Verso, 1991 [ἐλληνικὴ ἔκδοση: *Φαντασιακὲς κοινότητες. Στοιχομαροὶ γιὰ τὶς ἀπαρχὲς καὶ τὴ διάδοση τοῦ ἐθνικισμοῦ*, μτφρ. Π. Χαντζαρούλα, Ἀθήνα, Νεφέλη, 1997].

λόγια, ή λογοτεχνική παραγωγή μιᾶς κοινωνίας μαζί με την εικόνα τοῦ «ἄλλου» παρουσιάζουν πολλά στοιχεία ἐνδεικτικά τῆς κοινωνίας ποῦ τὰ ἔχει δημιουργήσει. Στίς σελίδες ποῦ ἀκολουθοῦν δὴ ἐρευνηθεῖ ἡ ἀπεικόνιση τοῦ 1922, τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν καὶ τῆς προσφυγιάς τόσο στὴν ἑλληνικὴ ὅσο καὶ στὴν τουρκικὴ ἀφήγηση.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ἀπὸ τὸ 1919 ἕως τὸ 1922 οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τούρκοι συγκρούστηκαν στὸ ἔδαφος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, σὲ ἕναν πόλεμο τοῦ ὁποῖου ἡ ἔκβαση δὲν περιγράφεται ἀπλὰ καὶ μόνο μὲ τίς λέξεις ἦττα ἢ νίκη. Ὀνομάζεται Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ γιὰ τὴ μία πλευρὰ ἢ τουρκικὸς ἀπελευθερωτικὸς ἀγώνας γιὰ τὴν ἄλλη.

Ἐπίσης τὸ 1922 καὶ ἡ ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης ἕνα χρόνο ἀργότερα σηματοδοτοῦν τὴν ἀφετηρία μιᾶς νέας περιόδου γιὰ ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ:⁵ ἡ Τουρκία ἀναγνωρίστηκε διεθνῶς ὡς ἔθνικὸ κράτος, τὸ ὁποῖο ἔθεσε ὡς στόχο νὰ ἀναδομήσει τὴ ζωὴ τῶν πολιτῶν του καὶ τὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν του σύμφωνα μὲ τὰ κριτήρια ἐνὸς νέου συστήματος, τοῦ ἐθνικισμοῦ-μοντερνισμοῦ. Στὴ Λωζάννη ὑπογράφηκε καὶ ἡ πρώτη συμφωνία γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία.

Τὸ τέλος τοῦ πολέμου, τὸ 1922, καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἀν καὶ βιώθηκαν ἔντονα τόσο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, εἶχαν διαφορετικὴ ἐπίδραση στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν τουρκικὴ ἀφήγηση. Στὴν Ἑλλάδα, τὸ 1922 καὶ ἡ προσφυγιά ἔγιναν κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς συλλογικῆς μνήμης, ἐνῶ στὴν Τουρκία ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ προσφυγιά, μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ 1980, ἀποσιωπήθηκαν. Μετὰ τὸ 1980 ὄχι μόνο «ἀποκαλύφθηκαν», ἀλλὰ καὶ ἔγιναν μέσο ἔκφρασης ἀντιπαλότητας πρὸς τὴν ἐπίσημη ἐθνικὴ ἀφήγηση.

Στὴ συνέχεια δὴ παρακολουθήσουμε τὴν ἀπεικόνιση αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν τουρκικὴ ἀφήγηση μὲ ἐπίκεντρο τὴ λογοτεχνία. Θὰ διερευνήσουμε τοὺς πιθανοὺς λόγους τῆς διαφορετικῆς προσέγγισης τῶν δύο ἀφηγήσεων καὶ δὴ ἐπισημάνουμε τίς ἀλλαγές ποῦ παρατηροῦνται τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν τουρκικὴ ἀφήγηση.

---

5. Ἡ συνθήκη τῆς Λωζάννης ὑπογράφηκε στὸ τέλος τῆς «Συνδιάσκεψης γιὰ τὰ προβλήματα τῆς Ἑγγὺς Ἀνατολῆς» (24 Ἰουλίου 1923). Ἡ συνδιάσκεψη ἄρχισε στίς 21.11.1922, διέκοψε τίς ἐργασίες της στίς 4.2.1923 καὶ τίς ἐπανάλαβε στίς 23.4.1923.

Τὸ 1922 καὶ ἡ προσφυγιά στὴν ἑλληνικὴ ἀφήγηση

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὸ 1922 εἶναι ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ καὶ ἡ πρώτη σκηνὴ ποὺ συνδέεται μὲ αὐτὴν εἶναι ἡ πυρκαγιὰ τῆς Σμύρνης καὶ τὰ γυναικόπαιδα στὶς βάρκες ποὺ ἀρμενίζουν στὴ δίνη τῶν συγκυριῶν. Ἡ ἀποβίβαση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Σμύρνη τὸ 1919 εἶχε τερματιστεῖ μὲ τὸν ξεριζωμὸ σχεδὸν ἐνάμισι ἑκατομμυρίου ὀρθόδοξων χριστιανῶν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ μετακίνηση τοῦ χριστιανικοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία στὴν Ἑλλάδα εἶχε πραγματοποιηθεῖ σὲ δύο φάσεις καὶ κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθῆκες. Τὸ πρῶτο κύμα εἶχε ἀκολουθήσει τὴν ὀπισθοχώρηση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Πρόκειται γιὰ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ποὺ ζοῦσαν στὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἶχαν βιώσει τὴ σφοδρότητα τοῦ πολέμου. Ἡ ζωὴ τους βρισκόταν σὲ κίνδυνο μετὰ τὸ 1922, ἀλλὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα τῆς φυγῆς. Ἀντίθετα, οἱ χριστιανοὶ ποὺ κατοικοῦσαν στὴ μικρασιατικὴ ἐνδοχώρα (περίπου πεντακόσιες χιλιάδες) καὶ ἀποτελοῦν τὴ δεύτερη κατηγορία ὑποχρεώθηκαν νὰ μετακινηθοῦν μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης κάτω ἀπὸ κάπως πιὸ ὀργανωμένες συνθῆκες.

Ἡ δυσκολία τῆς ἀπορρόφησης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἐνὸς καὶ πλέον ἑκατομμυρίου προσφύγων ἔγινε ἀμέσως ὀρατὴ. Πῆρε τὴ μορφή τῶν προσφυγικῶν συνοικισμῶν, τῶν σοβαρῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων. Τὸ 1922 ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ κεφάλαια τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ ἐξιστότησή του δὲν περιορίστηκε μόνον σὲ ἱστορικὲς μελέτες, ἀλλὰ θρῆκε κεντρικὴ θέση καὶ στὴ λογοτεχνία.

Ἡ πρώτη προσφυγικὴ γενιὰ στὴν Ἑλλάδα ἐκφράστηκε μὲ ποικίλους τρόπους σὲ σχέση μὲ τὰ συγκλονιστικὰ γεγονότα ποὺ εἶχε βιώσει στὸ πρόσφατο παρελθόν. Οἱ πρόσφυγες, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄφιξή τους στὴν Ἑλλάδα, ἀρχίζουν νὰ γράφουν γιὰ τὰ βιώματά τους, δηλαδὴ γιὰ τὸν ξεριζωμὸ, τὴν προσφυγιά, τὸν πόλεμο ἢ τὰ ἐργατικὰ τάγματα ὅπου εἶχαν υπηρετήσει. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Ἡλίας Βενέζης, κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἀφορμὴ ποὺ τὸν ὠθησε νὰ ἀρχίσει νὰ γράφει, ἀναφέρει τὸ ἔξῃ περιστατικό:

Πρὶν ἀπὸ 45 χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1924. Ἦταν ἡ μέρα ποὺ γύριζα στὴ Μυτιλήνη ἀπὸ τὰ κάτεργα τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἀποβάδρα ἦταν γεμάτη κόσμο. Ὅλοι ἤθελαν νὰ μοῦ σφίξουν τὸ χέρι, νὰ μοῦ μιλήσουν, νὰ μὲ ρωτήσουν, γιὰ τοὺς δικούς τους ποὺ εἶχαν μείνει ἀπέναντι στὴν αἰολικὴ γῆ. Κάποια στιγμή μὲ πλησίασε ἕνας ἄνθρωπος (ὁ Μυριθίλης) καὶ μοῦ εἶπε —«Τί σκοπεύεις νὰ κάνεις τώρα;» — «Νὰ ξεχάσω! εἶπα ἀπλά.» — «Πρέπει νὰ τὰ γράψεις ὅλα.» —«Ὅλα; Ρώτησα

μὲ ἀγωνία.» – «Ὅλα!» Δίσταζα, δὲν ἤθελα νὰ γράψω, δὲν μπορούσα νὰ γράψω. «Ἄκου» μοῦ λέει ὁ φίλος μου. «Εἶμαι καὶ ἐγὼ λίγο συγγραφέας. Δημοσιεύω ἕνα δικό μου μυθιστόρημα στὴν *Καμπάνα*. Εἶναι μία καλὴ ἐφημερίδα. Ὅταν τελειώσω τὸ δικό μου, κοίτα νὰ ἔχεις ἕτοιμο τὸ δικό σου»... Ἡ *Ζωὴ ἐν Τάφῳ* τελείωσε σὲ μερικὲς ἐβδομάδες.⁶

Ἐπίσης ὁ Γιώργος Θεοτοκάς, στὸ δοκίμιό του μὲ τίτλο *Ἐλεύθερο πνεῦμα* (1929),⁷ διατυπώνει μιὰ πρώτη ἄποψη σχετικὰ μὲ τὶς ἐπιδράσεις τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς στὴν πνευματικὴ ζωή:

Βαρύτατη ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἀκόμα στὸν τόπο μας ἡ ἠθικὴ ἐπίδραση τῆς ἤττας. ... Οἱ πρεσβύτεροί μας βούλιαξαν στὸ λιμάνι τῆς Σμύρνης ὄχι μόνο τὶς δυνάμεις τους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἰδανικά τους, καὶ τὴν αὐτοπεποίθησή τους. Στὰ 1922 ἔπαυσαν νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνη στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τότε ὡς σήμερα ὁ τόπος μας ἔζησε χωρὶς γενναῖα καὶ εὐγενικὰ συναισθήματα, χωρὶς τὴν ἀνάγκη νὰ ξεπεράσει τὸν ἑαυτό του, χωρὶς καμία ἔξαρση. Ἡ καταστροφὴ ἔπνιξε κάθε πνοὴ ἰδεαλισμοῦ. ... Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς τὴν ἐπομένη τοῦ πολέμου, ὅταν ὀλόκληρη ἡ Εὐρώπη ἀναθεωροῦσε τὶς πνευματικὲς ἀξίες τῆς, ἐμεῖς δὲν ἀναθεωρήσαμε τίποτα γιατί μᾶς ἔλειψαν οἱ δυνάμεις. Τὰ ἀφήκαμε ὅλα ὅπως ἦταν καὶ μῆκαμε στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα μὲ κλειστὰ μάτια. ... Ἡ καταστροφὴ ἔπνιξε κάθε πνοὴ ἰδεαλισμοῦ.⁸

Θεωρεῖ, εἰδικότερα, πὼς ἡ πεζογραφία τῆς ἐποχῆς του εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸ γενικὸ κλίμα:

Τέτοια εἶναι ἡ κατάσταση τῆς Ἑλληνικῆς πεζογραφίας, ὕστερα ἀπὸ ἕναν αἰῶνα ἀνεξάρτητης ζωῆς. Ἄν ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίσω αὐτὴ τὴν κατάσταση μὲ μία λέξη θὰ ἔγραφα τὴν λέξη ἀναμμία.⁹

Ἀκόμη, εὐαγγελίζεται τὸν ἐρχομὸ μᾶς καινούριας γενιᾶς καὶ πιστεύει ὅτι οἱ δυσκολίες ποὺ εἶχε ζήσει καὶ θὰ ζοῦσε αὐτὴ ἡ νέα γενιά θὰ τὴν ἔκαναν ἰκανότερη καὶ δυνατότερη. Μόνο αὐτὴ ἡ γενιά, ἔχοντας γνωρίσει τὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς, θὰ μπορούσε νὰ προσφέρει τὰ ἔργα ποὺ χρειάζοταν ἡ κοινωνία:

Κρούει ἡ ὥρα μίας νέας ἑλληνικῆς γενεᾶς, πιὸ ὄριμη ἀπὸ τὶς προηγούμενες καὶ μπορούσαμε νὰ ἐλπίζουμε πιὸ δυνατῆς, γιατί εἶναι μία γενεὰ σκληραγωγημένη.

6. Ἡλίας Βενέζης, «Ὁ Μυριβήλης τῆς Μυτιλήνης», *Νέα Ἐστία* 1033 (15.7.1970), σ. 949-950.

7. Τὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Θεοτοκάς τὸ εἶχε ὑπογράψει μὲ τὸ συμβολικὸ ψευδώνυμο Ὀρέστης Διγενής. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦμε τὴν ἔκδοση Γιώργος Θεοτοκάς, *Ἐλεύθερο πνεῦμα*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1988.

8. Στὸ ἴδιο, σ. 63.

9. Στὸ ἴδιο, σ. 53.

πού ανατράφηκε μέσ' στην ατμόσφαιρα του πολέμου, τής καταστροφής και τής αναρχίας, πού γνώρισε πολύ νωρίς τις πιό βαθιές συγκινήσεις, πού άρχισε πολύ νωρίς νά σκέπτεται τὰ πιό φλογερά προβλήματα, πού κατάλαβε πολύ νωρίς, άπό τὰ μικρά της χρόνια, πώς ή ζωή δέν είναι μία εύκολη ιστορία. Ή μεγάλη άξία αúτης τής γενιάς είναι ότι φέρνει ξανά στην νικημένη Έλλάδα μερικές πιθανότητες αυτοπεποίθησης και έξύψωσης, μερικές ελπίδες κατάχτησης τής ζωής. Τήν αγαπούμε τήν γενιά μας, παρ' όλα τὰ ελαττώματά της, γιατί μοιάζει νά είναι μία γενεά ζωντανών και τολμηρών ανθρώπων. Άμα τὸ θελήσει δά καθαρίσει αὐτὸ τὸ ἔλος πού μᾶς περιβάλλει και δά δώσει στὸν τόπο τις ψυχικές δυνάμεις πού τοῦ λείπουν.¹⁰

Ή παραπάνω τοποθέτηση τοῦ Γιώργου Θεοτοκά δά θεωρηθεῖ άργότερα άπό τὸν Μάριο Βίτι ως «τὸ πρῶτο τεκμήριο τής αὐτογνωσίας» τής Γενιάς τοῦ '30.¹¹

Ή κατάθεση τοῦ Θεοτοκά γιά τις ἐπιδράσεις τοῦ 1922 στὴν πνευματικὴ ζωή σχετίζεται άμεσα με τὴν πορεία τής νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ὁ Λίνος Πολίτης, σχετικά με αὐτὴ τὴ νέα γενιά, σημειώνει τὰ ἑξῆς:

“Ένα γεγονός άσκησε μεγάλη ἐπίδραση στοὺς λογοτέχνες τής γενιάς αúτης, γεγονός πού ρίχνει βαριά τὴ σκιά του σὲ ὅλη τὴ μετέπειτα λογοτεχνικὴ παραγωγή και σὲ ὅλη τὴν πνευματικὴ και τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση: ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ και ἡ Άνταλλαγὴ Πληθυσμῶν πού άκολούθησε. Ίδέες και ὄνειρα πού ἔτρεφαν οἱ προηγούμενες γενιές γιά τὴν άποκατάσταση τοῦ ἑλληνισμοῦ στὰ πρωτοτερινὰ ὄρια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, κατέρρευσαν μονομιᾶς τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1922, και μία καινούρια πραγματικότητα και σοβαρότητα ἀντικατέστησαν τὸν προγενέστερο κάπως χιμαιρικὸ ρομαντισμό. Ή γενιά τοῦ '30 ἐκφράζει στὴ λογοτεχνία τὴν καινούρια αὐτὴ ὀρίμανση.¹²

Στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ και τὸν ξεριζωμό, ἐφανίστηκαν γιά πρώτη φορά μυθιστορήματα, διηγήματα και ἀναμνήσεις πού εἶχαν πρόθεση νά κάνουν γνωστὴ στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τὴ μαρτυρία τῶν αὐτοπτῶν. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἐξιστοροῦσαν τὰ γεγονότα τοῦ πρόσφατου παρελθόντος, δηλαδὴ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων πρὶν και μετὰ τὸν πόλεμο, τὸν ξεριζωμό, τὴν προσφυγιά, τὸν ἴδιο τὸν πόλεμο, τὰ ἔργατικὰ τάγματα και τις δυσκολίες τής προσφυγικῆς ζωής. Ἐπίσης γιά πρώτη φορά

10. Στὸ ἴδιο, σ. 74.

11. Mario Vitti, *Ή γενιά τοῦ '30. Ίδεολογία και μορφὴ*, Ἀθήνα, Ἐρμῆς, 1995, σ. 27.

12. Λίνος Πολίτης, *Ή Ίστορία τής νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1993, σ. 12.

εκδόθηκαν και *bildungsroman*.¹³ Σὲ αὐτὸ τὸ εἶδος μυθιστορήματος ἡ ἐξιστόρηση ταυτίζει τὸν τερματισμὸ τῶν εὐτυχισμένων παιδικῶν χρόνων μὲ τὸν ἐρχομὸ μιᾶς καταστροφῆς· μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς πατρίδας στὴν περίπτωση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ *Λεωνῆς* (1940) τοῦ Πῶργου Θεοδοκᾶ, τὸ μυθιστόρημα *Στοῦ Χατζηφράγκου* (1963) τοῦ Κοσμᾶ Πολίτη καὶ ἡ *Αἰολικὴ Γῆ* (1943) τοῦ Ἡλίας Βενέζη ἦταν τὰ πρῶτα δείγματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία.

Στὸν κατάλογο ποὺ ἀκολουθεῖ περιλαμβάνονται τὰ πιὸ σημαντικὰ ἔργα τῆς πρώτης προσφυγικῆς γενιᾶς ποὺ πραγματεύονται τὰ παραπάνω θέματα. Κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα σημειώνονται οἱ τίτλοι τῶν ἔργων του καὶ μέσα σὲ παρένθεση ὁ χρόνος τῆς πρώτης τους ἔκδοσης.

Ἡλίας Βενέζης

Τὸ Νούμερο 31328 (1931)

Γαλήνη (1939)

Αἶγαῖο (1941)

Αἰολικὴ Γῆ (1943)

Ἀκὴφ (1944)

Ἄνεμοι (1944)

Ὦκεανὸς (1956)

Μικρασία, Χαῖρε (1974)

Στρατῆς Δούκας

Ἱστορία ἐνὸς αἰχμαλώτου (1929)

Πῶργος Θεοδοκᾶς

Ἀργὼ (1936)

Εὐριπίδης Πεντοζάλης καὶ ἄλλες ἱστορίες (1937)

Λεωνῆς (1940)

Φώτης Κόντογλου

Τὸ Λιβαλὶ ἢ πατρίδα μου (1962)

Στρατῆς Μυριβήλης

Ἡ δασκάλα μὲ τὰ χρυσὰ μάτια (1933)

Ἡ Παναγὰ ἢ Γοργόνα (1949)

13. M. H. Abrams, *A Glossary of Literary Terms*, Cornell University, Harcourt Brace College Publishers, 1985, σ. 193.

Κοσμάς Πολίτης

Στου Χατζηφράγκου (1963)

Παντελής Πρεβελάκης

Τò χρονικό μιάς πολιτείας (1938)

Διδώ Σωτηρίου

Ματωμένα χρώματα (1962)

Αυτή ή αναπαραγωγή του πρόσφατου ή σχεδόν πρόσφατου παρελθόντος με την έκδοση των παραπάνω βιβλίων συνέβαλε, ως ένα βαθμό, στο να συμμεριστεί τὰ τραγικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς ὀλόκληρη ή ἑλληνική κοινωνία. Δηλαδή, οἱ ἐρμηνεῖες καὶ οἱ ἀναμνήσεις ἐνὸς σημαντικοῦ ποσοστοῦ τοῦ πληθυσμοῦ (περίπου τὸ ἕνα τέταρτο) ἔγιναν κτῆμα καὶ τῆς ὑπόλοιπης κοινωνίας.

Οἱ πρόσφυγες ἴδρυσαν, ἐπίσης, συλλόγους, ποὺ τοὺς βοηθοῦσαν στὴν καθημερινή τους ζωὴ στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀνάμνηση τῆς πατρίδας καὶ ἐνὸς πιδ φωτεινοῦ καὶ εὐτυχημένου παρελθόντος ἦταν ἕνας τρόπος νὰ ἀντεπεξεέλθει ή προσφυγική κοινωνία στὶς δυσκολίες τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Παράλληλα, ὁ πολιτισμὸς τῶν προσφύγων, τὸν ὁποῖο διέσωζαν οἱ σύλλογοι, ἦταν ἕνα στοιχεῖο ποὺ μποροῦσε μὲ ὑπερηφάνεια νὰ προβάλλεται καὶ πρὸς τὰ ἔξω.

Στὴν καταγραφή καὶ τὴν ἀναπαραγωγή τοῦ παρελθόντος ή συμβολή τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ὑπῆρξε καθοριστική. Τὸ Κέντρο ἰδρύθηκε τὸ 1930 ἀπὸ τὴ Μέλπω Λογοθέτη-Merlier καὶ τὸν Octave Merlier. Τὸ 1950 ἄρχισε συστηματικὰ νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ συλλέγει τὶς μαρτυρίες τῶν προσφύγων, οἱ ὁποῖες ταξινομήθηκαν ἀνάλογα μὲ τοὺς τόπους καταγωγῆς τους. Ἀπὸ τὶς μακροχρόνιες αὐτὲς ἔρευνες δημιουργήθηκαν ἕνα σημαντικὸ ἀρχειο καὶ μιὰ μεγάλη βιβλιοθήκη.

Σήμερα τὸ 1922 ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι σημαντικό σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν ἑλληνική ἀφήγηση καὶ γενικὰ τὴν ἑλληνική κοινωνία. Ἡ δευτέρα γενιὰ τῶν προσφύγων λογοτεχνῶν ἐξακολουθεῖ νὰ γράφει γιὰ τὴν Καταστροφή καὶ τὴν προσφυγιά (Χ. Σαμουηλίδης, Θ. Ἀθανασιάδης, Α. Νενεδάκης, Γ. Ἀνδρεάδης κ.ἄ.).

Τὰ θέματα αὐτὰ βρῆκαν τὴ θέση τους καὶ στὸν ἑλληνικὸ κινηματογράφο. Τουλάχιστον δύο ταινίες ἀναφέρονται στὸ 1922. Ἡ πρώτη ταινία εἶναι τὸ 1922 τοῦ Νίκου Κούνδουρου, ή ὁποία γυρίστηκε τὸ 1978. Ἄν καὶ δὲν

αναφέρεται στον τίτλο, έχει βασιστεί στο μυθιστόρημα του Ήλια Βενέζη *Τὸ Νούμερο 31328*.

Ἡ δεύτερη ταινία εἶναι τὸ *Ταξίδι* τῆς Μαρίας Μαυρίκου. Ἡ Μαυρίκου ἐξιστορεῖ τὴν ἐπίσκεψη δύο ἀδελφῶν στὰ πατρικά τους μέρη, στὴ Μικρὰ Ἀσία. Πρόκειται γιὰ ἕνα ταξίδι στὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο. Τὸ 2001 ἡ ταινία τιμήθηκε μὲ τὸ βραβεῖο Ἀμντι Ἰπεκσί.

Τὸ 1922 καὶ ἡ προσφυγιά στὴν τουρκικὴ ἀφήγηση

Ἡ συναισθηματικὴ καὶ ἱστορικὴ φόρτιση τοῦ 1922 στὴν τουρκικὴ ἱστορία βρίσκεται στὸν ἀντίποδα σχεδὸν τῆς ἐλληνικῆς, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ συμφραζόμενά της. Τὸ 1922 εἶναι γιὰ τὴν Τουρκία σύμβολο νέας ἀρχῆς. Ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικοῦ κράτους καὶ τὴ διεθνὴ ἀναγνώριση τῆς ἀνεξαρτησίας του.

Ἡ ἄφιξη τῶν προσφύγων στὴν Τουρκία δὲν πραγματοποιήθηκε τὴν ἐπαύριον τῆς λήξης τοῦ πολέμου, ἀλλὰ τὸ 1924.¹⁴ Ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφύγων ὑπολογίζεται σὲ περίπου τετρακόσιες πενήντα χιλιάδες. Βέβαια, ὁ χῶρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν ἐρχόταν γιὰ πρώτη φορὰ ἀντιμέτωπος μὲ τοὺς πρόσφυγες καὶ τὰ προβλήματά τους. Ἀντίθετα, λόγω τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐθνικισμῶν στὰ Βαλκάνια, ἦταν συνηθισμένο φαινόμενο ἡ περιοχὴ νὰ δέχεται μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς ὡς πρόσφυγες.

Ἡ ἀπορρόφηση τῶν τετρακοσίων πενήντα χιλιάδων ἀνταλλαξίμων ἀπὸ ἕναν πληθυσμὸ δέκα ἑκατομμυρίων δὲν εἶχε ἐκείνη τὴν περίοδο τὶς ἴδιες «ὄρατὲς» καὶ συγκλονιστικὲς ὅσο καὶ ἀνατρεπτικὲς πολλῶν ἰσορροπιῶν συνέπειες, ὅπως εἶχε συμβεῖ στὴν Ἑλλάδα. Παρ' ὅλα αὐτά, οὔτε στὴν Τουρκία ἡ ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων ὑπῆρξε εὐκόη. Ὁ Κεμάλ Ἀρί (Kemal Arı) παραθέτει τὴν ἐξῆς ἀναφορὰ τοῦ τότε ὑπουργοῦ Οἰκοδόμησης καὶ Ἐγκατάστασης Μαχμούτ Τζελάλ Βέι (Μπαγιαρ) (Mahmut Celal Bey [Bayar]) σχετικὰ μὲ τὶς δυσκολίες τῆς ἐγκατάστασης τῶν προσφύγων:

Δὲν μπορούμε νὰ τοὺς ἐγκαταστήσουμε οὔτε στὸ νηαὶ οὔτε στὴν καμένη γῆ. Μὰ ὀλόκληρη ἡ χώρα εἶναι καμένη καὶ ἐρείπια ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη. Ποὺ θὰ τοὺς ἐγκαταστήσουμε;¹⁵

14. Murat Çanlı, «Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi», *Tarih ve Toplum* 130 (1994), σ. 51-59.

15. Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Ἡ ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ προσφυγιά εἶναι τὸ ἐγγὺς παρελθόν, τὸ χτές, τῆς σύγχρονης τουρκικῆς ἱστορίας. Ὡστόσο, τὸ παρελθὸν αὐτὸ δὲν εἶχε, γιὰ μεγάλο διάστημα, καμία θέση στὴν ἐπίσημη ἀφήγηση τῆς χώρας. Μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ 1980 ἡ ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ προσφυγιά δὲν ἐμφανίζονται ὡς κύριο θέμα σὲ κανένα βιβλίο – ἀναφέρονται μόνο ἔμμεσα καὶ σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις. Ὁ Ἀκὰ Γκιουντούζ, στὸ μυθιστόρημά του *Ἀστέρι τοῦ Ντικμέν* (Aka Gündüz, *Dikmen Yildızı*, 1928), χαίρεται γιὰ τὸν ἀφανισμό τῶν Ρωμιῶν, ἐνῶ ὁ Ρεσάτ Νουρί Γκιουντεκὶν κινεῖται σὲ ἐντελῶς ἀντίθετη κατεύθυνση. Τὸ μυθιστόρημά του *Ἡ νύχτα τῆς φωτιάς* (Resat Nuri Güntekin, *Ateş Gecesi*, 1942) εἶναι γεμάτο ἀναφορὲς σὲ αὐτοὺς ποὺ ἔφυγαν καὶ σὲ ἐκείνους ποὺ ἤρθαν. Ὁ κεντρικὸς χαρακτήρας τῆς διήγησης, ἕνας νεαρὸς ὁ ὁποῖος νοσταλγεῖ τοὺς Ρωμιούς ποὺ δὲν βρίσκονται πιά ἐκεῖ, ἀγαπάει μιὰ προσφυγόπουλα, τῆς ὁποίας ἡ οἰκογένεια καταγόταν ἀπὸ τὴ Ρόδο. Ὁ ἀφηγητὴς ἀπεικονίζει τοὺς ἀνταλλάξιμους μὲ πολὺ συμπαθητικὰ χρώματα διότι στὸν τρόπο ζωῆς μοιάζουν μὲ τοὺς Ρωμιούς ποὺ εἶχαν φύγει. Ὁ ἀναγνώστης συμμερίζεται τὴ θλίψη καὶ τὴ νοσταλγία του.

Ἔνας ἄλλος συγγραφέας, ὁ Σαμπαχαττὶν Ἀλή, στὸ διήγημά του *Τσιρκιντζέ* (Sabahattin Ali, *Çirkince*, 1947), διαμαρτύρεται γιὰ τὴν ἀπάθεια τοῦ κράτους ἀπέναντι στοὺς ἀνταλλάξιμους ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀνατολή. Ὁ Γιακούπ Καντρί, στὸ μυθιστόρημά του *Πανόραμα* (Yakup Kadri, *Panorama*, 1953), δὲν κάνει μὲν λόγο γιὰ τοὺς Ρωμιούς ποὺ ὑποχρεώθηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ Μικρὰ Ἀσία, ἀλλὰ ἀναφέρεται ἔμμεσα σὲ αὐτοὺς μιλώντας γιὰ ἀνταλλάξιμους ποὺ ἤρθαν ἀπὸ τὰ Βαλκάνια καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχή.¹⁶

Ὅπως βλέπουμε, λοιπόν, σὲ πέντε συνολικὰ μυθιστορήματα μόνο δύο ἀναφέρονται εὐθέως στὴν ἀπουσία τῶν Ρωμιῶν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ αὐτὰ οἱ ἐρμηνεῖες καὶ τὰ συναισθήματα τῶν συγγραφέων εἶναι ἀντίθετα: τὸ ἕνα ἐκφράζει τὴ χαρὰ τοῦ ἐθνικιστῆ γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀκατάραξη, δηλαδὴ γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ διαφορετικοῦ, τοῦ Ρωμιοῦ (Ἀκὰ Γκιουντούζ, *Ἀστέρι τοῦ Ντικμέν*), καὶ τὸ ἄλλο τὴ θλίψη γιὰ τὴν ἀπώλεια ἐνὸς ὁμορφου καὶ διαφορετικοῦ παρελθόντος ὅπου οἱ Ρωμιοὶ ἦταν συντοπίτες (Ρεσάτ Νουρί Γκιουντεκὶν, *Ἡ νύχτα τῆς φωτιάς*). Τὰ ὑπόλοιπα τρία

16. Hercules Millas, «The exchange of populations in Turkish literature. The undertone of texts», στὸ Renée Hirschon (ἐπιμ.), *Crossing the Aegean*, Νέα Ὑόρκη καὶ Λονδίνο, Berghahn Books, 2003, σ. 221-230.

μυθιστορήματα αναφέρονται ξμμεσα στὸν ἔρχομὸ τῶν μουσουλμάνων προσφύγων χωρὶς νὰ κάνουν νύξη στοὺς ρωμιοὺς ἀνταλλάξιμους. Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ πρώτη προσφυγικὴ γενιὰ στὴν Τουρκία δὲν γράφει γιὰ τὰ θιώματά της. Μοναδικὴ ἐξάιρεση ὁ Νετζατί Τζουμαλί, ὁ ὁποῖος στὰ μυθιστορήματά του *Βροχὲς καὶ χῶματα* καὶ *Μακεδονία* (Necati Cumali, *Yağmurlar ve Topraklar*, 1973, *Makedonya*, 1976) διηγεῖται τὸν ξεριζωμὸ πού βίωσε ὁ ἴδιος ὡς μικρὸ παιδί φεύγοντας ἀπὸ τὴ Μακεδονία πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν.

Ἡ πρώτη προσφυγικὴ γενιὰ στὴν Τουρκία δὲν ἔχει ἐκδώσει βιβλία καὶ ἀναμνήσεις οὔτε γιὰ τὸν ξεριζωμὸ της ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα οὔτε γιὰ τὶς δυσκολίες ἐνὸς νέου ξεκινήματος σὲ ἕναν ξένο χῶρο, γεγονὸς πού δημιουργεῖ ἀπορίες. Δὲν εἶναι δυνατόν, σκέφτεται κανεὶς, ἡ ἐμπειρία τοῦ ξεριζωμοῦ καὶ οἱ δυσκολίες στὸν τόπο ἐγκατάστασης νὰ μὴν ἦταν τραυματικὲς γιὰ τοὺς πρόσφυγες πού ἤρθαν στὴν Τουρκία.

Ἐπάρχουν διάφορες ὑποθέσεις πού μπορεῖ νὰ βοηθήσουν στὴν ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς σιωπῆς:

α) Ἡ διαφορετικὴ σημασία τοῦ 1922 στὶς δύο χῶρες: γιὰ τοὺς Τούρκους τὸ ἔτος αὐτὸ συμβολίζει τὴν ἀρχὴ μιᾶς νέας περιόδου πού εἶναι συνυφασμένη μὲ τὶς ἔννοιες τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐλευθερίας.

β) Ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς ἐπίσημης τουρκικῆς θέσης: ἡ τουρκικὴ ἐπίσημη ἱστορία ἀνακατασκευάστηκε μὲ στόχο νὰ ἀποδειχτεῖ πὼς οἱ Τούρκοι ζοῦσαν ἀνέκαθεν στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ προσέφεραν στὸν πολιτισμὸ. Ἄρα δικαιοῦνται νὰ ἔχουν ἐκεῖ τὸ ἐθνικὸ τους κράτος. Σὲ μιὰ τέτοια περίοδο, λοιπόν, δημιουργίας τῆς γεωγραφικῆς ἔννοιας τῆς πατρίδας καὶ τοῦ ἔθνους δὲν ἦταν δυνατόν νὰ εὐδοκίμησουν οἱ πολλὲς ἀναφορὲς σὲ ἄλλες πατρίδες ἐκτὸς Τουρκίας.

γ) Τὸ βάρος τῆς ἐπίσημης προσέγγισης: στὴν τουρκικὴ περίπτωξη ὁ ἥρωας τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα, ὁ ἴδρυτὴς τοῦ κράτους καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς μεγάλης ἱστορικῆς στιγμῆς ἦταν τὸ ἴδιο πρόσωπο, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἐπίσημη θέση νὰ μὴ συζητεῖται κἀν, γιὰ πολλὰ χρόνια. Ὁ τότε κάτοικος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν ἡδη ὁ «ἄλλος» τῆς ἐπίσημης θέσης. Αὐτὸς ὁ «ἄλλος» ἔπρεπε καὶ νὰ ἐκσυγχρονιστεῖ καὶ νὰ γίνεῖ μέλος τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους μέσα σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σύγχρονους διανοούμενους τῆς Τουρκίας, ὁ Τανίλ Μπορά (Tanıl Bora), ὑποστηρίζει πὼς ἐκείνη τὴν περίοδο ὁ «ἄλλος» τῆς τουρκικῆς

κοινωνίας δὲν ἦταν οἱ Ἕλληνες/Ρωμιοὶ ἀλλὰ οἱ τότε μουσουλμάνοι/Ὀθωμανοί.

Τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ νεοϊδρυθέντος κράτους, δηλαδή τοῦ σύγχρονου τουρκικοῦ κράτους, στὴν κατασκευή τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας δὲν παρατηρεῖται καμία ἐχθρότητα κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες, ὅταν ἀναφέρονται στὸν τουρκικὸ ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα, δὲν χαρακτηρίζονται μὲ ἀντιπάθεια ἢ ἐμπάθεια, ὅπως συνηθίζεται σήμερα, ἀλλὰ ἔχουν μιὰ δέση μέσα στὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς κατηγορίας ἐχθροί. Ἄν λάβουμε ὑπόψη πὼς ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγώνας (1919-1922) ἦταν ἀγώνας ζωῆς καὶ ὑπαρξης γιὰ τὴν τουρκικὴ πλευρά, ἴσως αὐτὸ νὰ ἀποτελεῖ ἀξιοπερίεργη ἀδιαφορία. Ἡ σημασία τῆς ἔλλειψης συγκεκριμένων ἀναφορῶν αὐξάνεται ἰδιαίτερα ὅταν λαμβάνουμε ὑπόψη τὴ σημασία τοῦ «ἄλλου» στὴ δημιουργία τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. ... Ὁ βασικότερος λόγος αὐτῆς τῆς ἔλλειψης εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ «ἄλλος» τῆς σύγχρονης τουρκικῆς κοινωνίας ἦταν τὸ παρελθόν· τὸ χτές της.¹⁷

Αὐτός, λοιπόν, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ ἦταν δύσκολο νὰ γραφτοῦν τότε βιβλία γιὰ τὶς «χαμένες πατρίδες», γιὰ τὸν πόνο τοῦ ξεριζωμοῦ ἀπὸ τὸ πατρογονικὸ σπίτι, γιὰ τὸν ἐρχομὸ τῶν προσφύγων ἀπὸ τὰ Βαλκάνια στὴ Μικρὰ Ἀσία καί, τὸ πιὸ σημαντικό, γιὰ τὶς ἀπορίες τοὺς ἀπέναντι σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς μεγάλες ἀλλαγές.

δ) Τὸ διαφορετικὸ γλωσσικὸ ὄργανο: πιθανὸν οἱ πρόσφυγες νὰ ἔγραψαν κάτι στὰ ὀθωμανικὰ ἢ στὰ ἑλληνικὰ (ἰδιαίτερα στὴν περίπτωση ἐκείνων ποὺ ἦρθαν ἀπὸ τὴν Κρήτη). Ἡ ἐπόμενη γενιὰ τῶν προσφύγων, ποὺ μεγάλωσε στὴν Τουρκία, εἶναι ἐξίσου πιθανὸ νὰ μὴν ἤξερε νὰ διαβάξει τὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφάβητου ἢ τοὺς ὀθωμανικοὺς χαρακτήρες. Νὰ θυμίσουμε ὅτι τὸ 1928, στὸ νεοσύστατο κράτος, στὸ πλαίσιο τῆς «ἐπανάστασης τῶν γραμματικῶν χαρακτήρων», εἶχε καταργηθεῖ καὶ εἶχε ἀπαγορευτεῖ ἡ χρῆση τοῦ ὀθωμανικοῦ ἀλφάβητου καὶ εἶχε τεθεῖ σὲ ἰσχύ τὸ λατινικόν. Τὸ γεγονός αὐτὸ δημιούργησε χάσμα μὲ τὸ ἐγγὺς παρελθὸν τῆς κοινωνίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὰ χειρόγραφα, ὅσα τυχὸν ὑπῆρχαν, τῆς πρώτης γενιᾶς τῶν προσφύγων νὰ μὴν εἶναι εὐκόλο νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους. Βέβαια, ἀνεξαρτήτως ἀλφαβήτου, μπορεῖ στὰ χειρόγραφα αὐτὰ νὰ ἐκδηλωνόταν μιὰ διαφορετικὴ ταυτότητα, πράγμα ποὺ ἔκανε δύσκολη τὴν ἐκδόσή τους.

17. Tanıl Bora, «Millî Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmi Metinlerde ‘Yunan Düşmanlığı’ Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?», *Defter* 32 (1998), σ. 35-43.

ε) Το μορφωτικό επίπεδο των προσφύγων: ακόμη και μια γρήγορη ματιά στη Γενιά του '30 στην Ελλάδα δείχνει πώς οι Έλληνες πρόσφυγες, στην πλειονότητά τους, προέρχονταν από αστικές οικογένειες και από τα μεγάλα κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που βρίσκονταν στο δυτικό τμήμα της.¹⁸ Οι μουσουλμάνοι πρόσφυγες δεν ήταν τόσο εξαστισμένοι. Συνεπώς μπορεί να μην είχαν νιώσει την ανάγκη να γράψουν.

στ) Οι σύλλογοι προσφύγων και τα έρευνητικά κέντρα: είναι χαρακτηριστικό ότι, στην τουρκική περίπτωση, δεν υπήρχαν, μέχρι το 2000, ούτε σύλλογοι προσφύγων ούτε έρευνητικά κέντρα, με αποτέλεσμα τα περισσότερα στοιχεία –είτε προφορικές μαρτυρίες είτε έγγραφα– να χάνονται. Μόλις στις 30 Δεκεμβρίου του 2000 ιδρύεται το Ίδρυμα Ανταλλαγέντων της Λωζάννης (Lozan Mübadilleri Vakfi). Με τη λειτουργία του ιδρύματος ή κληρονομιά της προσφυγικής γενιάς αρχίζει να γίνεται αντικείμενο συστηματικής καταγραφής με επιστημονικές μεθόδους.¹⁹ Το προγραμματικό κείμενο με τους στόχους του ιδρύματος δείχνει πώς οι ιδρυτές του επιδιώκουν, με άφετηρία τους ανταλλαγέντες, να καλλιεργήσουν μια κουλτούρα ειρήνης με όλες τις χώρες του κόσμου και ειδικότερα με την Ελλάδα, που είναι ο κατεξοχήν «έθνικός άλλος» της επίσημης προσέγγισης. Το Ίδρυμα έχει οργανώσει συνέδρια στα όποια πήραν μέρος Έλληνες και Τούρκοι έρευνητές. Και το πιο σημαντικό είναι ότι το Ίδρυμα, όπως ακριβώς είχε κάνει παλαιότερα και το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, δημιουργεί αρχείο και βιβλιοθήκη. Έξακολουθεί βέβαια να υπάρχει ή αρκετά μεγάλη χρονική διάφορα μεταξύ της ίδρυσης των δύο θεσμών και οι συνέπειές της.

Η ανακάλυψη του 1922 από την τουρκική αφήγηση

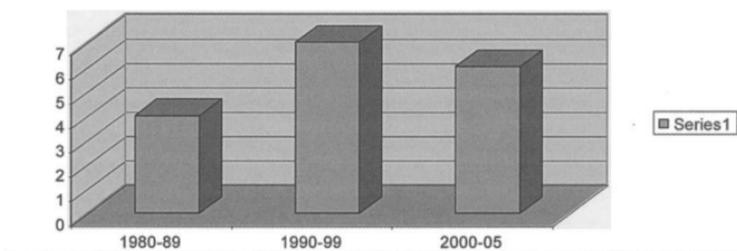
Τη δεκαετία του 1980 ή σιωπή της προηγούμενης περιόδου όσον αφορά το θέμα της προσφυγιάς αρχίζει να «σπάει». Κυκλοφορούν διάφορα μυθιστορήματα και διηγήματα σχετικά με την ανταλλαγή των πληθυσμών, την προσφυγιά και τις «χαμένες πατρίδες», με ένδεχόμενες προεκτάσεις και σε έναν προβληματισμό για ζητήματα ταυτότητας.

---

18. Οι συγγραφείς της Γενιάς του '30 ήλθαν από τα παράλια της Μικράς Ασίας ή από την Κωνσταντινούπολη. Ανάμεσά τους δεν υπάρχει ούτε ένας από τις εσωτερικές περιοχές της Μικράς Ασίας.

19. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. <http://www.lozanmubadilleri.org/greek.htm>

Στο διάγραμμα 1 παρουσιάζεται η εμφάνιση σχετικών βιβλίων στην τουρκική αγορά σύμφωνα με το χρόνο πρώτης έκδοσής τους ανά δεκαετία. Βλέπουμε πώς το άφηγημα του ξεριζωμού που ξεκινάει με τέσσερα βιβλία στη δεκαετία του 1980 διπλασιάζεται σχεδόν κατά τη δεκαετία του 1990. Και τα πρώτα τέσσερα χρόνια της άμέσως επόμενης δεκαετίας ή σχετική βιβλιογραφία έχει ήδη προλάβει την απότομη άνοδο της δεκαετίας του 1990.

Διάγραμμα 1: Έμφάνιση βιβλίων με θέμα τους πρόσφυγες στην τουρκική αγορά σύμφωνα με το χρόνο πρώτης έκδοσής τους ανά δεκαετία, από το 1980 ως το 2005.

Στον κατάλογο που ακολουθεί παρατίθενται με χρονολογική σειρά τα πεζογραφικά έργα της τουρκικής λογοτεχνίας με θέμα την προσφυγιά.

Fikret Otyam (Φικρέτ Ότιάμ)

Pavli Kardeş (Παυλή αδελφέ μου), 1985

Salim Şengül (Σαλίμ Σενγκιούλ)

Savrulur Gidenler (Εκείνοι που σκόρπισαν), 1987

Ahmet Yorulmaz (Άχμετ Γιαουρλμάζ)

Aynalık'ta İz Birakanlar (Αυτοί που άφησαν τα ίχνη τους στο Άιβαλί), 1988

Kemal Yalçın (Κεμάλ Γιαλτσίν)

Emanet Çeyiz (Μιά προίκα άμανάτι, έλλ. μτφρ. Άγγελα Φωτοπούλου), 1988

Mario Levi (Μάριο Λεβί)

Madam Floridis Dönmebilir (Ίσως ή μαντάμ Φλωρίδου να μὴν επιστρέψει), 1990

- Feride Çiçekoğlu (Φεριντέ Τσιτσέκογλου)
Suyun Öte Yanı (Η άλλη μεριά του νερού), 1992
- Mario Levi (Μάριο Λεβί)
En Güzel Aşk Hikayemiz (Η ωραιότερη έρωτική μας ιστορία), 1992
- Ertuğrul Aladağ (Έρτουγρούλ Άλάνταγ)
Andonia, Küçük Asya'dan Göç (Άντωνία. Ο ξεριζωμός από τη Μικρά Ασία), 1995
- Yaşar Kemal (Γιασάρ Κεμάλ)
Fırat Suyu Kan Ağlıyor Baksana (Δές τον Εύφρατη που αίμορραγεί), 1998
- Ahmet Yorulmaz (Άχμετ Γιορουλμάζ)
Kuşaklar ya da Aynalık Yaşantısı (Γενιές ή η ζωή στο Αιβαλί), 1999
- Ertuğrul Aladağ (Έρτουγρούλ Άλάνταγ)
Maria, Göç Acısı (Μαρία, ο πόνος της προσφυγιάς), 1999
- İskender Özsoy (Ίσκεντέρ Όζσοϋ)
İki Vatan Yorgunları: Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor (Οί καταπονημένοι των δύο πατρίδων: διηγούνται αυτοί που έζησαν τον πόνο του ξεριζωμού), 2001
- Yaşar Kemal (Γιασάρ Κεμάλ)
Karıncanın Su İçtiği (Τò νερό που πίνει τò μυρμήγκι), 2002
- Yaşar Kemal (Γιασάρ Κεμάλ)
Tanyeri Horozları (Τὰ κοκόρια της αυγής), 2003
- Kemal Anadol (Κεμάλ Άναντόλ)
Büyük Ayrılık (Ο μεγάλος χωρισμός), 2003
- Ali Ezger Özyürek (Άλη Έζγκέρ Όζγιουρέκ)
Muhacirler: Bitmeyen Göç (Οί πρόσφυγες, ó áτελείωτος ξεριζωμός), 2003
- Mehmet Coral (Μεχμέτ Τζοράλ)
13 Eylül 1922 İzmir (13 Σεπτεμβρίου 1922 Σμύρνη), 2003

Στὸν παραπάνω κατάλογο, μεταξύ τῶν συγγραφέων ξεχωρίζει ὁ Γιασάρ Κεμάλ. Μεγαλύτερος σὲ ἡλικία ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους καὶ πολὺ πιὸ γνωστός, ὁ Γιασάρ Κεμάλ ἔχει ἐπιλέξει νὰ εἶναι ἐκτὸς ἀπὸ μυθιστοριογράφος καὶ ἐκφραστής πολιτικοῦ λόγου. Δίνει συνεντεύξεις σχετικά μὲ εὐαίσθητα θέματα στὴν Τουρκία, ὅπως τὸ «πρόβλημα τῆς Ἀνατολῆς» καὶ ὁ «ἐκδημοκρατισμὸς τῆς χώρας», καὶ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ἐκφρασης, γι' αὐτὸ καὶ

ἔχει πολλές φορές κατακεραυνωθεί ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτὲς τῆς «ἐπίσημης θέσης» καὶ ἔχει ἀντιμετωπίσει πολλές μηνύσεις.

Ὁ Γιασάρ Κεμάλ μέχρι πρόσφατα ἐπέλεγε οἱ ἱστορίες του νὰ διαδραματίζονται στὸν «ἔξωτικὸ» χῶρο τῆς ἀνατολικῆς ἢ νοτιοανατολικῆς Τουρκίας.²⁰ Ἡ διήγησή του ἐπικεντρωνόταν στὸν ἐσωτερικὸ καὶ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο τοῦ κεντρικοῦ του χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος ἀγωνιζόταν κατὰ τοῦ φεουδαρχικοῦ κατεστημένου ποὺ τὸν περιέβαλλε. Τὰ τελευταῖα τρία βιβλία του, ὅμως, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τριλογία, εἶναι πολὺ διαφορετικά. Ὁ τόπος τῆς διήγησης ἔχει μεταφερθεῖ ἀπὸ τὴ μακρινὴ Ἀνατολὴ στὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μικρασίας, ὅπως καὶ οἱ ἥρωές του. Ἡ ἀναζήτηση ἑνὸς διαφορετικοῦ τρόπου ζωῆς διατυπώνεται τώρα μέσα ἀπὸ τὰ βιώματα τῶν πρωταγωνιστῶν του, οἱ ὁποῖοι βρίσκονται ἀντιμέτωποι μὲ τὶς μεγάλες ἀνατροπὲς ποὺ ἐπέφερε τὸ 1922 καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν. Ἡ διήγηση τοῦ συγγραφέα σὲ αὐτὴν τὴν τριλογία περιέχει στοιχεῖα «ἀναχρονιστικά», καὶ ἡ προσπάθειά του νὰ ἀναπλάσει ἕνα μᾶλλον ἐξιδανικευμένο παρελθὸν κάνει τὰ τελευταῖα ἔργα του νὰ μὴ εἶναι τόσο ποιητευτικά, ὅσο τὰ προγενέστερα ἦταν ἐξωτικά.

Ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους συγγραφεῖς ξεχωρίζουν ὁ Κεμάλ Γιαλτσίν (*Μία προίκα ἀμανάπ*),²¹ ἡ Φεριντὲ Τσιτσέκογλου (*Ἡ ἄλλη μεριά τοῦ νεροῦ*)²² καὶ ὁ Μάριο Λεβί (*Ἡ ὠραιότερη ἐρωτικὴ μας ἱστορία καὶ τὸ Ἴσως ἢ μαντὰμ Φλωρίδου νὰ μὴν ἐπιστρέψει*). Τὰ βιβλία αὐτὰ κινοῦνται σὲ ἄλλο ἐπίπεδο. Δὲν ὑπάρχει προσπάθεια ἐξωραϊσμοῦ τῆς μίας πλευρᾶς, τοῦ «ἐγῶ», σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν «ἄλλον». Ἡ ἀνάγνωσή τους πείθει γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς ἱστορίας καὶ τῶν χαρακτήρων της καθὼς καὶ γιὰ τὴν ψυχικὴ κατάσταση τῆς κοινωνία τὴν περίοδο στὴν ὁποία ἀναφέρονται καὶ ὑπάρχουν λόγοι γι' αὐτό.

20. Τὰ ἐξῆς ἔργα τοῦ συγγραφέα κυκλοφοροῦν καὶ στὰ ἑλληνικά: *Ἰντὲ Μεμέτ*, μτφρ. Ἑρμὸς Ἀργαῖος, Ἀθήνα, Κέδρος, 1981· *Ὁ θρύλος τῶν χιλίων ταύρων*, μτφρ. Πέτρος Μάρκαρης, Ἀθήνα, Κέδρος, 1981· *Ὁ Μεσόστυλος*, μτφρ. Ἀλίκη Τάσιου, Ἀθήνα, Κέδρος, 1981· *Ἡ θυμωμένη θάλασσα*, μτφρ. Παναγιώτης Ἀμπατζῆς, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1994· *Φύγανε καὶ τὰ πουλιά*, μτφρ. Παναγιώτης Ἀμπατζῆς, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1995· *Χρῶματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς γραφῆς*, μτφρ. Μαρία Κουρούκλη, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1994· *Οἱ ἀγάδες τοῦ Ἀκσάσας*, μτφρ. Παναγιώτης Ἀμπατζῆς, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1998· *Ἱστορία ἑνὸς νησιοῦ*, μτφρ. Παναγιώτης Ἀμπατζῆς, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1999.

21. Κυκλοφορεῖ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Λιβάνη.

22. Κυκλοφορεῖ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Καστανιώτη.

Ο Μάριο Λεβί είναι πολίτης της Τουρκίας που δεν έχει ξεριζωθεί. Θεωρεί, όμως, αυτούς που ξεριζώθηκαν συνανθρώπους του. Νιώθει έλλιπης λόγω της απουσίας τους και ή διήγησή του είναι γεμάτη από μελαγχολία όχι μόνο για το χαμένο παρελθόν αλλά και για ένα χαμένο παρόν και μέλλον.

Η Φεριντέ Τσιτσέκογλου και ο Κεμάλ Γιαλτσίν έχουν απόψεις που έχουν χαρακτηριστεί ως άριστερές. Η Τσιτσέκογλου μάλιστα έχει φυλακιστεί για αυτές τις απόψεις της. Έννοιες όπως η έθνική και κοινωνική ενότητα, το μέλλον και το συμφέρον του κράτους δεν τους ενδιαφέρουν κατά προτεραιότητα. Για αυτούς ο άνθρωπος, ανεξάρτητα από την εθνότητα και τη θρησκεία στις οποίες ανήκει, είναι πιο σημαντικός. Τοποθετούν στο επίκεντρο της διήγησής τους τα βιώματα του απλού ανθρώπου. Στα έργα τους όχι μόνο δεν καταβάλλεται προσπάθεια να δικαιολογηθεί ή «επίσημη θέση», αλλά αντίθετα η θέση αυτή επικρίνεται έντονα, με το να παρουσιάζονται τα παθήματα και οι δυστυχίες των απλών ανθρώπων ως αποτέλεσμα αυτής ακριβώς της «επίσημης θέσης».

Ο Κεμάλ Γιαλτσίν είναι πρόσφυγας μιας διαφορετικής εποχής. Μετά το πραξικόπημα του 1980 αναγκάστηκε να ξεριζωθεί από τη γη του και να ζητήσει πολιτικό άσυλο στην Ευρώπη, μακριά από την οικογένειά του. Στη Γερμανία, όπου ζει, αναζητώντας την ιδιοκτήτρια μιας προίικας, αναζητεί ουσιαστικά το δικό του χαμένο παρελθόν, στην Ελλάδα ανάμεσα σε άλλους πρόσφυγες. Στην εξιστόρησή του αναφέρει τα λόγια ενός από αυτούς, ενός ηλικιωμένου ο οποίος παρομοιάζει τις κοινωνίες με κήπους. Δεν μπορεί να υπάρχει κήπος, λέει ο γέρος πρόσφυγας, μόνο με ενός τύπου βλάστηση ή ενός είδους όπωροφόρα δένδρα. Η όμορφιά και η αξία του κήπου προέρχεται από τον πλούτο και την ποικιλία των φυτών και των δέντρων που έμπεριέχει. Ένας κήπος για να ονομάζεται κήπος πρέπει να διαθέτει αυτήν την ποικιλία. Φαίνεται πως ο συγγραφέας αρνείται έδω την εθνική και πολιτισμική «ένότητα» που νιώθει ότι του επιβάλλεται. Την αλληγορία του κήπου με τα πολλά και διάφορα δέντρα τη χρησιμοποιεί και στις συνεντεύξεις του. Νοσταλγεί αυτόν τον κήπο και του λείπει μια κοινωνία με διαφορετικά στοιχεία. Και το *Μια προίικα άμανάτι* του Γιαλτσίν αντιμετώπισε μηνύσεις, αλλά και βραβεύτηκε το 1998 με το βραβείο Άμπντί Ιπεκτσιό.

Το μυδιστόρημα *Η άλλη μεριά του νερού* της Τσιτσέκογλου ένσωματώνει όλες τις προσεγγίσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω. Στο βιβλίο της υπάρχουν πρόσφυγες που έχουν ξερθεί από την απέναντι πλευρά στο Αιβαλί, και αυτοί που ξφυγαν από το Αιβαλί απέναντι στην Ελλάδα. Πρόκειται για δύο σύγχρονους πρόσφυγες, έναν Έλληνα που καταδιώκεται από τη χούντα των συνταγματαρχών και έχει βρει καταφύγιο στην Τουρκία, και έναν Τουρκο, ύποπτο πρόσφυγα, αριστερό, «επαναστάτη», ο οποίος προσπαθεί να φύγει στην Ελλάδα για να σωθεί από το μετά το 1980 τουρκικό καθεστώς. Η συγγραφέας, μέσα από τα βιώματα των χαρακτήρων της, θέλει να δείξει πώς όλοι οι πρόσφυγες υποφέρουν. Ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι η έξορία είναι η έκφανση της έλλειψης σεβασμού στον διαφορετικό τρόπο ζωής και σκέψης του «άλλου». Άνθρωποι επέλεξαν τη λύση της αυτοεξορίας και της προσφυγιάς είτε διότι είχαν διαφορετική γλώσσα και θρησκεία είτε διότι είχαν διαφορετική ιδεολογία. Ο κήπος με τα διαφορετικά δέντρα του Γιαλτσίν μοιάζει, δυστυχώς, να έχει βρει τρόπο ύπαρξης στις εξορίες που διηγείται η Τσιτσέκογλου στο βιβλίο της.

Αυτή η έμφαση στο σεβασμό της διαφορετικότητας του ξέριστου και του ανθρωπιστή δίνει τη δυνατότητα στους δύο αυτούς συγγραφείς να ταυτίζονται συναισθηματικά με όλους τους πρόσφυγες και να είναι σε θέση να απεικονίζουν με πειστικότητα τον έσωτερικό κόσμο και τα δεινά των προσφύγων που πρωταγωνιστούν στα βιβλία τους.

Η παραπάνω προσέγγιση πάντως δεν ισχύει για πολλά άλλα έργα. Ο Ήρακλης Μήλλας, στο άρθρο του «Η ανταλλαγή των πληθυσμών στην τουρκική λογοτεχνία»,²³ υποστηρίζει ότι τα περισσότερα τουρκικά βιβλία που έχουν ως θέμα τους τον ξεριζωμό και την ανταλλαγή των πληθυσμών αναπαράγουν έθνικα στερεότυπα και άνησυχίες. Έμφανίζονται δηλαδή να υιοθετούν τα κριτήρια του έθνικισμού. Η διήγηση περιορίζεται στις δυστυχίες και τις αδικίες που υπέστη μόνο η «δική μας πλευρά», ενώ ο «άλλος» εμφανίζεται ως η κατεξοχήν αιτία των συμφορών «μας». Κοντολογίς, οι περισσότεροι συγγραφείς, μέσω των χαρακτήρων που pláθουν, αρθρώνουν τα έπιχειρήματα του έθνικισμού. Ο άνθρωπος χάνει τη σημασία του στα βιβλία αυτά, τα όποια μπορεί να εννογήσουν τους αναγνώστες με ανθρωπιστικές εύαισθησίες.

23. Millas, ό.π.

Ἐπομένως ὑπάρχουν δύο κατηγορίες συγγραφέων. Στὴν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ διαφορετικοῦ. Δὲν εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν ἐπίσημη προσέγγιση οὔτε γιὰ τὸ παρελθὸν οὔτε γιὰ τὸ παρόν, καὶ ἐνδεχομένως οὔτε γιὰ τὸ μέλλον τῆς Τουρκίας. Ἔχουν ἓνα διαφορετικὸ δῶμα, τὸ ὁποῖο δὲν ἐντάσσεται στὸ πλαίσιο τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τῆς «ἐπίσημης θέσης». Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔχουν πολλὲς φορὲς ἀντιμετωπίσει δικαστικὲς διώξεις καὶ ἐξορίες. Γράφοντας γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν καὶ τὴν προσφυγιὰ οὐσιαστικὰ διαμαρτύρονται γιὰ τὸν τρόπο ζωῆς ποὺ τοὺς ἐπιβάλλεται καὶ τοὺς περιβάλλει. Ἐκφράζουν τὴν προτίμησή τους γιὰ ἓναν ἄλλο τρόπο ζωῆς, ὅπου καὶ οἱ «διαφορετικοί» δικαιοῦνται νὰ ζοῦν. Ἡ κατηγορία αὐτὴ τῶν συγγραφέων, πάντως, εἶναι καὶ ἡ ἴδια μιὰ «μειονότητα», μὲ κοινὸ παρονομαστὴ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴν «ἐπίσημη θέση». Τὴν πλειοψηφούσα κατηγορία τὴν ἀποτελοῦν οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἀναπαράγουν τὸν ξεριζωμὸ καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν μέσα ἀπὸ τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ στερεότυπα τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ κράτους.

Οἱ μεταφράσεις νεοελληνικῶν ἔργων (λογοτεχνικῶν καὶ μὴ) στὰ τουρκικὰ ποὺ ἔχουν ὡς θέμα τὴ διαφορετικότητα καὶ τὸν πολυεθνικὸ τρόπο συνύπαρξης, ὁ ὁποῖος δὰ τελειώσει μὲ τὸ 1922 καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Συνολικὰ, δεκαεξί διαφορετικὰ βιβλία ἔχουν μεταφραστῆ στὰ τουρκικὰ. Ἰδιαίτερη μνεία πρέπει νὰ κάνουμε στὴ μετάφραση τοῦ μυθιστορήματος *Ματωμένα χρώματα* τῆς Διδῶς Σωτηρίου. Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ βιβλίου στὰ τουρκικὰ πραγματοποιήθηκε τὸ 1970 ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Σάντερ (Sander Yayinlari) καὶ ἦταν ἡ πρώτη μετάφραση ἑλληνικοῦ λογοτεχνικοῦ βιβλίου στὰ τουρκικὰ μὲ θέμα τὴν πρὸ τοῦ 1922 συνύπαρξη.

Ὁ τίτλος τοῦ μυθιστορήματος στὴν τουρκικὴ ἔκδοση εἶναι *Πὲς χαρετίσματα στὴ Μικρὰ Ἀσία ἀπὸ μένα (Benden Selam Söyle Anadolu'ya)*²⁴ καὶ φαίνεται πὼς εἶναι ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὶς τελευταῖες φράσεις του: «Ἄντάρτη τοῦ Κιὸρ Μεμὲτ χαιρέτα μου τὴ γῆ ὅπου μᾶς γέννησε, Σελάμ Σοϊλέ... Ἄς μὴ μᾶς κρατάει κακία ποὺ τὴν ποτίσαμε μ' αἷμα. Κἄνρ ὄλοσὸν σεμπὲπ ὄλανλάρ! Ἀνάθεμα στοὺς αἰτίους!» (340/229²⁵). Ὁ ἑλληνικὸς

24. Μεταξὺ τοῦ πρωτοτύπου καὶ τῆς μετάφρασης ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἀλλαγές, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ θέμα μας καὶ δὲν δὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ.

25. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς παραπέμπει σὲ σελίδα τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης καὶ ὁ δεῦτερος τῆς τουρκικῆς.

τίτλος δίνει μεγαλύτερη έμφαση στὰ τραγικά συμβάντα πού έλαβαν χώρα στή Μικρά Ασία, ενώ ό τουρκικός έκφράζει περισσότερο τόν άποχαιρετισμό ένός Μικρασιάτη πρόσφυγα. Βέβαια, ή δεύτερη έπιλογή κάνει τόν τίτλο (καί τó έργο) πιό άποδεκτό άπό τó τουρκικό κοινό. Έπιπλέον, ή τουρκική έκδοση δέν τελειώνει με τήν άπλή κατάρα «στούς αίτιους», αλλά ώς έξής: «χίλιες κατάρες στούς δήμιους πού έκαναν άδελφούς νά σκοτώσουν άδελφούς» (340/229). Διακηρύσσεται δηλαδή ή γεωγραφική συγγένεια τών λαών τής Μικράς Ασίας και έννοείται πώς οί «άδελφοί» δέν ήταν έχθροί. Οί έχθροί ήρθαν άπό έξω, ώς «δήμιοι».

Τó 1982 τὰ *Ματωμένα χώματα* έπανεκδόθηκαν άπό τίς εκδόσεις Άλάν (Alan Yayınları). Παρά τó γεγονός ότι τó έργο ήδη κυκλοφορούσε για δώδεκα χρόνια, ό μεταφραστής και ό έκδοτικός οίκος δικάστηκαν στο Στρατοδικείο. Νά υπενθυμίσουμε ότι είχε μεσολαήσει τó πραξικόπημα τού 1980.²⁶ Η μήνυση κατά τού βιβλίου βασίστηκε σέ ένα νόμο πού προβλέπει έπιβολή ποινών σέ όσους έχει κριθεί ότι βλάπτουν τήν ταυτότητα, τó ήθος και τίς αξίες τού τουρκικού έθνους και τού τουρκικού στρατού. Άρκετά ειρωνικά, τήν ίδια χρόνια τής δίκης, τó 1982, ή Διδώ Σωτηρίου βραβεύτηκε με τó βραβείο Άμπντί Ίπεκτσι. Άθώθηκε και τó βιβλίό, πού πραγματοποιήσε άπό τότε παραπάνω άπό δεκαπέντε εκδόσεις. Σήμερα τὰ πνευματικά δικαιώματα τού μυθιστορήματος ανήκουν στόν έκδοτικό οίκο Τζάν (Can Yayınları). Η έπανεκδοση πάντως τού έργου τής Διδώς Σωτηρίου άπό τρεις διαφορετικούς έκδοτικούς οίκους και ή συνεχής παρουσία του στήν τουρκική βιβλιαγορά άναδεικνύουν τὰ *Ματωμένα χώματα*²⁷ σέ διαχρονικό εύπώλητο τής μεταφρασμένης νεοελληνικής λογοτεχνίας στὰ τουρκικά.

26. Με τó πραξικόπημα πολλά βιβλία άπαγορεύτηκαν, οί συγγραφείς τους άλλα και άλλοι πνευματικοί άνθρωποι σύρθηκαν στὰ δικαστήρια και φυλακίστηκαν, ενώ ούτε ό κινηματογράφος δέν μπορούσε νά λειτουργήσει. Οί ταινίες πού άφορούσαν τή ζωή και τὰ καθημερινά προβλήματα τού πολίτη θεωρήθηκαν επικίνδυνες. Αύτ ή περίοδος τού κινηματογράφου χαρακτηρίζεται ώς ή περίοδος τής πορνογραφίας για τόν τουρκικό κινηματογράφο.

27. Σύμφωνα με τόν Ραγκίπ Ζαρακολού (Ragıp Zarakolu). Ο Ζαρακολού είχε έργαστεί στόν έκδοτικό οίκο Άλάν (Alan), πού τó 1982 εξέδωσε τὰ *Ματωμένα χώματα*. Σήμερα είναι ιδιοκτήτης τού έκδοτικού οίκου Μπελγκε (Belge). Τόν ευχαριστώ για τίς πληροφορίες πού μου έδωσε με τó ηλεκτρονικό ταχυδρομείο. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τήν περιπέτεια τού μυθιστορήματος τής Διδώς Σωτηρίου, βλ. τó άρθρο «Mubadiller Sempozyumu'nun Animsattıkları» [«Όσα μάς θυμίζει τó Συνέδριο τής Άνταλλαγής τών Πληθυσμών»], έφ. *Yeniden Özgür Gündem*, 12 Νοεμβρίου 2003, σ. 5.

Στή συνέχεια παραθέτουμε κατά συγγραφέα έλληνικά έργα με θέμα τόν ξεριζωμό και τήν προσφυγιά πού μεταφράστηκαν στα τουρκικά. Μετά τόν τίτλο στα τουρκικά, σημειώνεται ή γλώσσα από τήν όποία έγινε ή μετάφραση: (Ε) = έλληνικά, (Α) = άγγλικά, (Γ) = γαλλικά, (?) = δέν είναι γνωστό από ποιά γλώσσα μεταφράστηκε τό βιβλίο.

Γιώργος Άνδρεάδης

Γιατί άδερφέ Χουσνί;

Neden Kardeşim Hüsnü (?), Gülden Tuygan, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 1992, 131 σελ.

Ταμάμα. Η Άγνοούμενη τού Πόντου

Tamama (?), Ragıp Zarakolu, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 1996, 112 σελ.

Οί Κλωστοί

Gizli Din Taşayanlar (Ε), Atilla Tuygan, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 1997, 94 σελ.

Ό Θόδωρον

Temel Garip. Todoron (Ε), Sema Sandalcı, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 1998, 117 σελ.

Η Τολίκα

Tolika, "Bacikam al beni" (?), Tanju İzbek, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 1999, 100 σελ.

Στρατής Δούκας

Ίστορία ενός αιχμαλώτου

Bir Esirin Anıları (Ε), Osman Bleda, İstanbul, Belge Yayınları, 2003, 79 σελ.

Κοσμᾶς Πολίτης

Στου Χατζηφράγκου

Yitik Kentin Kırk Yılı. İzmir'in Hacı Frangu Semtinden (Ε?), Osman Bleda, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 1994, 295 σελ.

Παντελής Πρεβελάκης

Τό χρονικό μᾶς πολιτείας

Girit'te Bir Şehrin Hikayesi (Ε?), Osman Bleda, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 1997, 96 σελ.

Μαρία Ίορδανίδου

Λωξάντρα

Loksandra. İstanbul Düşü (Ε?), Osman Bleda, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 1990, 206 σελ.

Πῶργος Ἰωάννου

Ἡ μόνη κληρονομιά

Yeğane Miras (E), Müfide Pekin, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, 149 σελ.

Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν

Ἡ Ἔξοδος, τόμ. Α': *Μαρτυρίες ἀπὸ τίς ἐπαρχίες τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρασίας*, Ἀθήνα 1980, καὶ τόμ. Β': *Μαρτυρίες ἀπὸ τίς ἐπαρχίες τῆς Κεντρικῆς καὶ Νότιας Μικρασίας*, Ἀθήνα 1982 (ἀνατύπ. 2004)

Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (E), Damla Demiröz, İstanbul, İletişim yayınları, 2001, 301 σελ. (μεταφράστηκαν ὀρισμένες μαρτυρίες ἀνά περιοχή)

Γεώργιος Νακρατζᾶς

Ἡ Μικρά Ἀσία καὶ ἡ καταγωγή τῶν προσφύγων. Ἡ ἱμπεριαλιστικὴ ἑλληνικὴ πολιτικὴ τοῦ 1922 καὶ ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ

Anadolu Ve Rum Göçmenlerin Kökeni (?), İbrahim Onsunoglu, İstanbul, Belge Yayınları, Mare Nostrum, 2003, 305 σελ.

Διδῶ Σωτηρίου

Ματωμένα χῶματα

Benden Selam Söyle Anadolu'ya (Γ), Atilla Tokatlı, İstanbul, Sander Yayınları, 1970 (1974)

Benden Selam Söyle Anadolu'ya (Γ), Atilla Tokatlı, İstanbul, Alan Yayınları, 1982, 1989, 229 σελ.

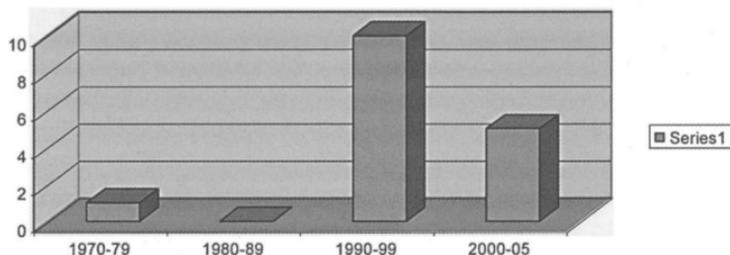
Benden Selam Söyle Anadolu'ya (Γ), Atilla Tokatlı, İstanbul, Can Yayınları, 2002, 202 σελ.

Gerasimos Augustinos

The Greeks of Asia Minor. Confessions, Community and Ethnicity in the Nineteenth Century, Kent State University Press, 1992

Küçük Asya Rumları (A), Devrim Evcı, Ankara, Ayraç Yayınları, 1997, 369 σελ.²⁸

28. Στὸν κατάλογο αὐτὸν ἃς προσδέσουμε καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἀργύρη Πετρονώτη, *Χρονικὸ Ἐλισσαίτη: ἐνὸς Σαμῳίτη τεχνίτη*, Σάμος 2003 (Argiris P. P. Petronotis, *Hacıustalar: Akdağmadeni'nden Aridea'ya Bir Mübadele Öyküsü* (E), İro Kaplangı, İstanbul, Kitar Yayinevi, 2004, 63 σελ.), καθὼς καὶ μία μελέτη γιὰ τὸν Ἠλία Βενέζη, ποῦ ἔχει γραφεῖ στὰ τουρκικὰ καὶ ἡ ὁποία περιέχει μεταφρασμένα πολλὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βενέζη γιὰ τὴν προσφυγιά καὶ τὸ θέμα τῆς ταυτότητας (*Ayvalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmaji*, Herkül Millas (E), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, 170 σελ.). Ἐπίσης, ἐδῶ ἀξίζει νὰ σημειώσουμε καὶ τὴν κυκλοφορία στὰ τουρκικὰ, σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα μετὰ τὴν ἀγγλικὴ ἐκδοση, τοῦ ὀγκώδους μυθιστορήματος τοῦ Louis de Bernières, *Birds Without Wings*, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν προσφυγιά καὶ τὸν ξεριζωμὸ ποῦ διώθηκαν τὸ 1922. Ἡ ἐκδοση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ στὰ τουρκικὰ (Louis de Bernières, *Kanatsız Kuslar*, İstanbul, Altın Kıtıplar Yayinevi, 2004) μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ καὶ ὡς «ἐπένδυση» σὲ ἕνα θέμα ποῦ «ἔχει πέραση» στὴν Τουρκία.

Διάγραμμα 2: Πρώτες εκδόσεις ελληνικών έργων μεταφρασμένων στα τουρκικά ανά δεκαετία, από το 1970 ως το 2005.

Συνοψίζοντας, βλέπουμε ότι το άνοιγμα της τουρκικής εκδοτικής παραγωγής στην ελληνική αφήγηση, πάνω στο θέμα του ξεριζωμού και της ταυτότητας μέσα από μεταφράσεις, ξεκίνησε στη δεκαετία του 1970. Η τύχη, ωστόσο, του μυθιστορήματος *Ματωμένα χώματα* το 1982, δηλαδή κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της χώρας από το στρατιωτικό καθεστώς, και τα όσα ακολούθησαν, ανέστειλαν αυτή την προσπάθεια. Με την αλλαγή των συνθηκών κατά τη δεκαετία του 1990 παρατηρείται αναζωπύρωση του σχετικού ενδιαφέροντος και έκτιναξη της παραγωγής, ενώ τα πρώτα τέσσερα χρόνια του νέου αιώνα ο αριθμός των βιβλίων που έχουν ήδη κυκλοφορήσει δείχνει πώς η τάση αυτή συνεχίζεται (βλ. Διάγραμμα 2).

Τόν μεγαλύτερο αριθμό εκδόσεων έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας με θέμα την προσφυγιά, μεταφρασμένων στα τουρκικά, έχει πραγματοποιήσει ο εκδοτικός οίκος Μπελγκέ (Belge) με την έκδοση δέκα βιβλίων. Στη δεύτερη θέση, με την έκδοση τριών βιβλίων, βρίσκεται ο εκδοτικός οίκος Ίλετισίμ (İletişim Yayınları), από τους γνωστότερους στην Τουρκία, ο οποίος δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές έπιστήμες. Έχει μεγάλο κύρος και αρκετές μηνύσεις στο ένεργητικό του.

Για τον εκδοτικό οίκο Μπελγκέ, τον ιδιοκτήτη του Ραγκίπ Ζαρακολού (Ragıp Zarakolu) και τη σειρά «Mare Nostrum» αξίζει να μιλήσουμε πιο αναλυτικά. Ο Ζαρακολού εκδίδει έργα στο πλαίσιο μίας συγκεκριμένης προσέγγισης. Στο πρώτο βιβλίο της σειράς «Mare Nostrum» διαβάζουμε την εξής ανακοίνωση:

Ἡ καινούρια μας ἐκδοτική σειρά ἀρχίζει μὲ τὸ μυθιστόρημα *Λωξάντρα* τῆς Μαρίας Ἰορδανίδου, ἡ ὁποία γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔζησε στὸ Βατοῦμ καὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ πέθανε 92 χρονῶν, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1989, στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἔκφραση «Mare Nostrum» εἶναι λατινική: οἱ Ρωμαῖοι κατεῖχαν τὴ Μεσόγειο καὶ τὴν εἶχαν ὀνομάσει «Mare Nostrum», δηλαδὴ «ἡ δική μας θάλασσα». Κι ἐμεῖς τώρα χρησιμοποιοῦμε τὴν ἴδια ἔκφραση, «Mare Nostrum»: «ἡ δική μας θάλασσα», ἐννοώντας ὅμως τὴν κοινὴ θάλασσά μας, τὴ θάλασσα ὅλων τῶν μεσογειακῶν λαῶν. Τὴ θάλασσα τὴν ὁποία ἔχουμε μοιραστεῖ, ἔχουμε ἀγαπήσει καὶ ἔχουμε πολεμήσει καὶ πεθάνει γι' αὐτήν. Εἶναι ἡ θάλασσα ποὺ μᾶς δένει στενά, φορτωμένη μὲ κοινὲς ἀναμνήσεις, ἡ θάλασσα ποὺ περιέχει ἐνθουσιασμοὺς καὶ ἀκρότητες.

Ἄν θεωρήσουμε τὴν Ἀδριατικὴ, τὸ Αἰγαῖο, τὴν Προποντίδα καὶ τὴ Μαύρη Θάλασσα ὡς κομμάτια αὐτῆς τῆς θάλασσας, ἡ Μαρία Ἰορδανίδου εἶναι ἡ καταλλήλοτερη συγγραφέας, ἐφόσον στὴν προσωπικότητά της ἀντανακλάται ὁ κοσμοπολιτισμὸς.

Στὴ σειρά μας θὰ πάρουν μέρος οἱ γιορτὲς τῶν λαῶν. Τὸ ταξίδι μας, ποὺ θὰ ξεκινήσει μὲ τὴν Ἰορδανίδου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, θὰ φτάσει μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς σὲ ἄλλες πόλεις, σὲ ἄλλα λιμάνια καὶ νησιά, σὲ βουνὰ ποὺ κунνηγανε τὴς θάλασσες, θὰ φτάσει μέχρι τὸν Καύκασο. [...]

Ἡ «Mare Nostrum» θὰ εἶναι μιὰ ξεχωριστὴ σειρά. Θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὸν ἑαυτὸ μας. Θὰ συμβάλει στὴν ἀλληλογνωριμία μας. Αὐτὴ ἡ περιπέτεια πιστεύουμε ὅτι θὰ ἀφορᾷ καὶ τοὺς ἀναγνώστες μας.

Ὁ Ζαρακολὸν βραβεύτηκε τὸ 2005 ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Συγγραφέων τῆς Νορβηγίας καὶ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ τῆς ἴδιας χώρας. Ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς Ἑταιρείας, αἰτιολογώντας τὴ βράβευση, σημειώνει τὰ ἑξῆς:

Ὁ βραβευόμενος ἐφέτος δὲν εἶναι ἓνας ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔχει ἀφιερωθεῖ στὴν κλασικὴ ἢ τὴ σύγχρονη λογοτεχνία, ἀλλὰ στὴν κουλτούρα τῶν μειονοτήτων. Αὐτὲς οἱ μειονοτικὲς κουλτοῦρες ἀντιμετωπίζουν τὴ διαστρέβλωση καὶ τὴν ἐξουδετέρωση στὴ χώρα του. Ὁ βραβευόμενός μας ἀφιερῶθηκε στὴν προστασία αὐτῆς τῆς μειονοτικῆς κουλτούρας ποὺ εἶναι τόσο εὐδραυστη.²⁹

Ἡ ἐρευνήτρια Ζεχρά Ἀσλί Ἰγσιζ (Zehra Aslı Iğsiz) δίνει τὴ δική της ἐρμηνεία γιὰ τὴ θέση τῶν ἐκδόσεων Μπελγκέ καὶ τὴ σειρά «Mare Nostrum». Σύμφωνα μὲ τὴν Ἰγσιζ, οἱ ἐκδόσεις ἔχουν συγκεκριμένους στόχους:³⁰ οἱ

29. Ἐφημ. *Radikal*, 13 Ἰανουαρίου 2005, σ. 4.

30. Τὸ κείμενο αὐτὸ χρησιμοποιοῦνταν σὲ μιὰ ἔρευνα στὴν ὁποία συνεργάστηκε μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Πέτσα γιὰ τὸ Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας. Θὰ θέλαμε καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ εὐχαριστήσουμε τὴν κ. Ἰγσιζ, γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς ἀνέκδοτης ἐργασίας της, ἡ ὁποία ἔχει τίτλο «From landscape to sense-scapes of Anatolia: viewing Asia

μεταφραστές της σειράς «Mare Nostrum» δήλωναν στις πρώτες σελίδες των βιβλίων τους πώς μετέφρασαν τα συγκεκριμένα βιβλία προκειμένου να συμβάλουν στην έλληνοτουρκική φιλία. Η Ίγσιζ υποστηρίζει πώς οι διηγήσεις των Μικρασιατών προσφύγων που προσφέρονται στο τουρκικό άναγνωστικό κοινό, κάτι που συνειδητά κάνει η σειρά «Mare Nostrum», έχουν ιδιαίτερη σημασία. Η έλληνοτουρκική ανταλλαγή των πληθυσμών ήταν το τελευταίο βήμα προς την όμογενοποίηση του πληθυσμού της Μικράς Ασίας, ώστε να δημιουργηθεί αυτό που η Ίγσιζ αποκαλεί «μονοφωνικό ανθρώπινο τοπίο» («monophonic human-space»). Η παρουσίαση των έμπειριών των Μικρασιατών προσφύγων στο τουρκικό κοινό μέσω πολιτισμικών προϊόντων έχει συμβολική σημασία, με την έννοια της «έπαναφαντασίωσης» («re-imagination») των λαών της Μικράς Ασίας. Με τις προσπάθειες αυτές δόθηκε έμφαση στην έλληνοτουρκική συνύπαρξη, στο μικρασιατικό παρελθόν εν γένει, καθώς και στα δεινά μιάς περιόδου άποχωρισμών που όριστικοποιήθηκε ως συνέπεια του 1922. Η έννοια της πατρίδας βρέθηκε στο επίκεντρο αυτής της πολιτισμικής παραγωγής. Ο άναγνώστης διαβάζει τις ιστορίες για την ανταλλαγή των πληθυσμών με μία προοπτική: η συνύπαρξη των λαών είναι δυνατή. Γενικά, υποστηρίζει η Ίγσιζ, οι άνθρωποι στην Τουρκία περνούν σε μιά νέα πορεία ανάκαμψης του παρελθόντος τους, πορεία ή όποια άρχισε με προϊόντα πολιτισμού. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες η παραγωγή αυτή, που φέρνει το παρελθόν της Ανατολίας στο τουρκικό παρόν, αύξηθηκε σημαντικά και διακρίνει κανείς μιά συνειδητή προσπάθεια προκειμένου να δει το άναγνωστικό κοινό πώς υπάρχουν, εκτός της έθνικότητας και της θρησκείας, και άλλα πράγματα, όπως η γεωγραφική συγγένεια, τα όποια συνδέουν τους ανθρώπους και καθιστούν δυνατή τη συνύπαρξη. Πιστεύει πώς αυτή η «έπαναφαντασίωση» έχει σχέση με την επιδίωξη ενός διαφορετικού μέλλοντος. Τότε, πιθανώς, οι άνθρωποι που ασχολούνται επαγγελματικά με τα πολιτισμικά θέματα θα προσπαθούν να κατανοήσουν και θα προτείνουν λύσεις στα καυτά σύγχρονα προβλήματα, μελετώντας τις τραγωδίες του παρελθόντος και αξιοποιώντας την έννοια της γεωγραφικής συγγένειας, με στόχο πάντοτε την ειρηνική συμβίωση. Στη σειρά «Mare Nostrum» η πολυφωνία του παρελθόντος της Μικράς Ασίας προβάλλεται ως αντίθεση προς τον έθνικιστικό, όμοιογενή και μονοφωνικό

λόγο που επιβάλλουν οι επίσημες θέσεις. Το έτος 2002 ο έκδοτικός οίκος Μπελγκέ τιμήθηκε με το βραβείο ελληνοτουρκικής φιλίας και ειρήνης Άμπντι Τπεκτσι για τη σειρά αυτή.

Το θέμα της προσφυγιάς και της αναζήτησης μιās διαφορετικής ταυτότητας έγιναν πηγή εμπνευσης και για κινηματογραφικές ταινίες στην Τουρκία. Το 1991, η σκηνοθέτις Τομρίς Γκιριτλιόγλου (Tomris Giritliođlu)³¹ γύρισε σε ταινία το μυθιστόρημα της Φεριντέ Τσιτσέκογλου, *Ή άλλη μεριά του νερού*. Η ταινία αποδίδει πιστά το πνεύμα του βιβλίου, περιγράφοντας τα βάσανα των προσφύγων που προκαλούνται από τις επίσημες άρχές, οι όποιες δεν δείχνουν καμία άνοχη στον διαφορετικό τρόπο ζωής και σκέψης.

Και η Πεσιμ Ουστάογλου (Yeşim Ustaogđlu)³² βάσισε την ταινία της *Περιμένοντας τα σύννεφα* (*Bulutları Beklerken*) σε ένα μυθιστόρημα, το *Ταμάμα*. Η άγνωσμένη του Πόντου του Γιώργου Άνδρεάδη. Παρατηρούμε έδω για μία ακόμα φορά την επιρροή της λογοτεχνίας στον κινηματογράφο και στη συγκρότηση της αφήγησης. Η ταινία θυμίζει πολύ ντοκιμαντέρ. Παρακολουθούμε τον ξεριζωμό από τον Πόντο και την άποφαση μιās νέας κοπέλας να συνεχίσει τη ζωή της στην Τουρκία με διαφορετική ταυτότητα. Ο προβληματισμός της, ως ηλικιωμένης γυναίκας στα στερνά της, για την ταυτότητά της, είναι το κύριο θέμα της ταινίας.

Είναι φανερό ότι η συγγραφή ή η μετάφραση βιβλίων τα όποια ανακαλούν την πολυεθνική εικόνα της Μικράς Άσίας δεν είναι τυχαίο γεγονός. Είτε πρόκειται για συνειδητή επιλογή είτε για ύποσυνείδητη, οι άνθρωποι οι όποιοι δεν είναι εύχαριστημένοι από την επίσημη θέση του κράτους για το παρελθόν, το παρόν και ένδεχομένως για το μέλλον της χώρας τους αναζητούν μιā έναλλακτική λύση μέσα από τις ιστορίες της προσφυγιάς. Βέβαια, αυτή η αναζήτηση της διαφορετικότητας είναι σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 ελάχιστοι διέδεται την τόλμη να εκφράζουν σκέψεις και θέσεις οι όποιοι να διαφοροποιούνται

31. Η ίδια σκηνοθέτις, βασισμένη σε ένα άλλο βιβλίο, γύρισε μιā ταινία σχετικά με τον Φόρο Περιουσίας (*Varlık Vergisi*). Η ταινία *Salkım Hanımın Taneleri* [*Τα κουκά της κυρίας Σαλκίμ*] άσκούσε δριμεία κριτική στην πολιτική που σκόπευε να έκτουρκίσει την οικονομία τιμρώντας τους «διαφορετικούς» κατοίκους της χώρας, δηλαδή τους Ρωμιούς, τους Άρμενίους, τους Έβραίους και τους Ντονμέδες.

32. Η Ουστάογλου έχει γυρίσει και την ταινία *Σημάδι* (*İz*) με θέμα τα βασανιστήρια.

από τις επίσημες. Ξεκινώντας από το 1990, παρ' όλες τις πολιτικές πιέσεις που ασκήθηκαν στην πολιτισμική έκφραση, το θέμα της προσφυγιάς και του ξεριζωμού, μαζί με την αναζήτηση ενός διαφορετικού τρόπου ύπαρξης, και συνύπαρξης, εμφανίζεται όλο και πιο συχνά. Ο έθνικός «άλλος» της επίσημης αφήγησης γίνεται συνάνθρωπος των ανθρώπων που αρνούνται κάθε είδους συμπίεση με τις επίσημες θέσεις. Η τουρκική αφήγηση, ένδεχομένως και η τουρκική κοινωνία μέσα από τις αφηγήσεις του ξεριζωμού και της προσφυγιάς, φαίνεται να αναζητάει ένα διαφορετικό ταξίδι στο χρόνο και στο χώρο.